

اصول طراحی «مجموعه مسکونی» مبتنی بر «حکمت اسلامی» (بر اساس آراء علامه آیت الله جوادی آملی در کتاب مفاتیح الحیات)*

سلمان نقره کار^۱ (نویسنده مسئول)، ریحانه رحیمی^۲

^۱ استادیار معماری و عضو هیأت علمی دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید رجایی (ره).
^۲ کارشناس ارشد معماری از دانشگاه کاشان.

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۱۴ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۱۶)

چکیده

بدون ارائه تعریف روشن از شیوه درست «زندگی» نمی‌توان از مقوله شکل خوب «مسکن» و کیفیت مطلوب «فضای زندگی» سخن گفت. فرضیه پژوهش اینست که «ظرف زندگی» و «سبک زندگی» تأثیری دوطرفه برهم دارند. زندگی انسان شامل روابط چهارگانه او با «خدا، خویشین، دیگران و طبیعت» می‌باشد، که اگر بر اساس آموزه‌های اسلامی باشد می‌توان گفت که سبک زندگی مسلمانان محقق شده و «معماری و شهرسازی» به هر میزان که تسهیلگر آن باشد، واجد صفت «اسلامی» است. هدف این تحقیق، دستیابی به اصولی برای چنین «معماری» در مقیاس «مجموعه مسکونی» است. پرسش پژوهش آنست که «در طراحی مجموعه مسکونی چه اصولی را رعایت کنیم که زمینه‌ساز سبک زندگی اسلامی شود؟». برای یافتن پاسخ، سه مسیر تحقیقاتی طی شد: از یکسو طی مدلسازی مفهومی، نه مؤلفه کلیدی مجتمع مسکونی تبیین شد. از دیگر سو طی مطالعات کتابخانه‌ای و روش تحلیل محتوا، رویکردهای مختلف درباره «مسکن اسلامی» دسته‌بندی و به دو روش «کمی و کیفی» تحلیل گردید. از مسیر سوم، شاخصه‌های سبک زندگی اسلامی از نظر علامه جوادی آملی - بعنوان اسلام‌شناس مبنای تحقیق - بدست آمد (محتوا): بر این اساس، مجموعه مسکونی شامل چهار حوزه اصلی «مسکن، معابر، فضای خدماتی و فضای سبز و باز» می‌باشد. مسکن نیز خود شامل دو بخش «درون و برون» می‌شود. درون آن چهار حوزه فضای «فردی، خانوادگی، مهمان و خدماتی» و برون آن شامل «حجم و نما» می‌باشد که نسبت به درون و بیرون خود تکالیفی دارد. نتیجه تحقیق، دستیابی به «احکام طراحی» هر یک از این نه عنصر تشکیل دهنده مجموعه مسکونی است که در قالب «اصول سلبی و ایجابی» بیان می‌شود. در شرایط کنونی کشور که بدلیل نیاز مردم به مسکن، سیاست «نهضت ملی تولید مسکن» از سوی مدیران مطرح شده است، دستاورد این تحقیق می‌تواند اصول راهنما در طراحی مجموعه مسکونی در خدمت طراحان قرار گیرد. همچنین مبنایی برای آموزش معماری و تربیت معماران بخصوص در دروس «طراحی مسکن و مجموعه مسکونی» باشد.

واژگان کلیدی: مسکن اسلامی، سبک زندگی اسلامی، مجموعه مسکونی، جوادی آملی، مفاتیح الحیات، حیات طیبه، مسکن طیبه، آموزش معماری، طراحی مسکن.

* این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد ریحانه رحیمی با عنوان «طراحی مجموعه مسکونی در کاشان، با هدف زمینه سازی سبک زندگی اسلامی» می‌باشد که در دانشگاه کاشان به انجام رسیده است.

** E-Mail: s.noghrekar@gmail.com

مقدمه

با توجه به سیاست‌های کلان کشور، پیرامون احیای معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی و تحقق سبک زندگی ایرانی-اسلامی، همچنین سیاست «تولید انبوه مسکن» برای جوانان، لزوم توجه به مسئله طراحی مسکن متناسب با سبک زندگی اسلامی ضروری به نظر می‌رسد. رهبری حکیم انقلاب در دیدار با شهردار وقت تهران با اشاره به تأثیر‌گذاری معماری و نمای ساخت‌وسازها بر فضای سبک زندگی فرمودند: «باید هر چه ممکن است، محیط زندگی شهر به گونه‌ای طراحی و ساخته شود که تحقق سبک زندگی اسلامی راحت‌تر امکان‌پذیر باشد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲). بدون ارائه تعریف روشن از شکل خوب و شیوه درست زندگی، نمی‌توان از مقوله شکل خوب خانه و کیفیت مطلوب فضای زندگی صحبت نمود. فرضیه پژوهش این است که ظرف زندگی بر سبک زندگی تأثیر دارد و برعکس. از آنجایی که زندگی انسان شامل روابط چهارگانه او با «خدا، خویش، دیگران و طبیعت» می‌شود، اگر این روابط بر اساس آموزه‌های اسلامی باشد می‌توان گفت که سبک زندگی اسلامی محقق شده است. بنابراین اگر ما سبک زندگی اسلامی را بر اساس آموزه‌های اسلامی در روابط چهارگانه انسانی، تبیین کنیم، قاعدتاً اصولی برای ساماندهی ظرف زندگی بدست خواهد آمد، به گونه‌ای که زمینه ساز زندگی مسلمانانه (حیات طیبه) باشد. در اکثر رویکردهایی که مطالعه معماری اسلامی بر اساس آن‌ها صورت گرفته، نوع رابطه معماری با زندگی کمتر مورد توجه است و بیشتر بر «کالبد معماری» تمرکز شده است (نه کارکرد). حال آنکه اعمال و رفتار انسان در محیط کالبدی شکل می‌گیرد و با آن محدود می‌شود به این صورت و در این موضوع، علم معماری در دو وجه سلبی و ایجابی با ایمان معمار ارتباط می‌یابد. بقول شهید مطهری (ره) «علم، سرعت می‌دهد و ایمان، جهت». مفهوم قرارگاه رفتاری در این بُعد به راحتی می‌تواند با رفتارهای خاص ضروری دین و حتی رفتارهای اخلاقی تطبیق داده شود. (ناری قمی، ۱۳۹۶: ۲۱)

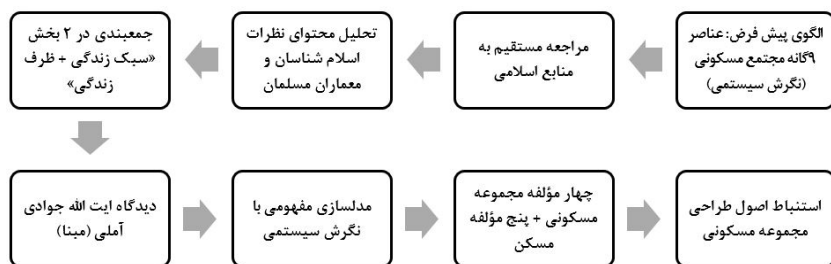
هدف از این پژوهش برداشتن قدمی رو به جلو در راستای تحقق معماری اصیل ایرانی-اسلامی در طراحی معماری مجموعه مسکونی می‌باشد. به طوری که با بهره‌گیری از اصول اسلامی و تجسم کالبدی آن، انعکاسی از دین را در مسکن و مجموعه مسکونی مطلوب فراهم کنیم تا با ترسیم چشم اندازی مقدماتی از «مساکن طیبه» زمینه ساز ارتقاء سبک زندگی امت اسلامی (شهروندان) به سمت قله «حیات طیبه» باشیم. سوال این پژوهش

این است که: «در طراحی مجموعه مسکونی چه اصولی را رعایت کنیم که زمینه ساز زندگی مسلمانانه شود؟» در همین راستا ابتدا اشاره‌ای به تعریف «مسکن اسلامی» از دیدگاه دو گروه «اسلام شناسان و معماران» می‌شود. سپس طی تحلیل محتوای مطالب از دو جنبه «کمی و کیفی» ویژگی‌های

مشترک احصا می‌گردد. در مرحله بعد، تلاش می‌شود ضمن تبیین «سبک زندگی اسلامی» بر مبنای اندیشه استاد جوادی آملی (در کتاب مفاتیح الحیات) معیارها و اصول معماری متناسب با این سبک زندگی، استنباط شود و در نهایت بر مبنای یافته‌های تحقیق و بعنوان نتیجه، اصول طراحی «مسکن و مجموعه مسکونی اسلامی» پیشنهاد می‌گردد.

مسیر و روش تحقیق

برای پرداختن به مسئله این تحقیق، از یک روش ترکیبی استفاده شده است. به نحوی که در مقام گردآوری داده‌ها از روش مطالعات اسنادی-کتابخانه‌ای استفاده شده و با جستجوی موضوعی در متون دینی (آیات و روایات) گزاره‌ها و داده‌هایی که به طور مستقیم یا غیر مستقیم با مسئله این پژوهش ارتباط دارند گزینش شده‌اند. سپس در مقام تحلیل و داوری داده‌های حاصل از گزاره‌های دینی، از روش تحلیل محتوای کیفی و استدلال منطقی استفاده شده است. به این ترتیب که ابتدا با روش تحلیل محتوا و رویکرد کیفی-استنباطی، مضامین گزاره‌ها اعم از مضامین صریح آیات و روایات و یا مضامین تفسیری و مکنون آن‌ها استنباط شده و سپس با استفاده از استدلال منطقی، مؤلفه‌های طراحی استنتاج شده است. همچنین به‌عنوان مکمل تحقیق، از یکسوی به بررسی ویژگی‌های مسکن اسلامی از منظر اسلام شناسان و متخصصان آگاه و مسلط به آیات و روایات در رابطه با مسکن پرداخته و از دیگر سو از منظر معماران مسلمان، مؤلفه‌های تأثیرگذار در طراحی مسکن اسلامی بررسی می‌شود. به این ترتیب، دیدگاه‌های مختلف در حوزه مسکن اسلامی، بررسی تطبیقی و جمع‌بندی کاربردی شده است. سپس بر اساس دیدگاه علامه آیت الله جوادی آملی-دام‌ظله- و تبیین ایشان از سبک زندگی اسلامی در کتاب مفاتیح الحیات، اصولی برای ظرف زندگی (مسکن) استنباط شده که در تکمیل یافته‌های پیشین، چارچوبی برای طراحی مجموعه مسکونی ارائه گردد. از طرفی، برای تبدیل آموزه‌های اسلام به «اصول کاربردی در معماری» مقوله «مجموعه مسکونی» با روش مدلسازی بر پایه نگرش سیستمی، به عناصر چهارگانه آن تجزیه گردید تا در نهایت، با ترکیب داده‌ها در قالب این ساختار، «اصولی برای طراحی مجموعه مسکونی» بدست آید که همان پاسخ پرسش تحقیق است. نمودار شماره ۱ بیانگر مسیر و روش تحقیق است.

نمودار شماره ۱: مسیر و روش تحقیق و منابع و مبانی آن (بیانگر ساختار تدوین متن مقاله)

تبیینی از مجموعه مسکونی و عناصر اصلی کالبدی آن (مدلسازی برای طراحی ساختار)

موضوع تحقیق ما «اصول طراحی مجموعه مسکونی» است. مجموعه مسکونی را می‌توان یک سامانه (سیستم) دانست که اجزای آن چهار عنصر اصلی کالبدی «مسکن، معابر و دسترسی‌ها، فضاهای خدماتی و فضای سبز و باز» هستند و زندگی انسان در طی روز و فصل و سال، در این چهار مکان جاری و ساری است.^۲ اگر اجمالا بعنوان یک پیش‌فرض بپذیریم که «مکان زندگی» بر «سبک زندگی» و «حال خوب یا بد آدمی» تأثیرگذار است، آنگاه نحوه زندگی و «حال» ساکنان یک مجتمع مسکونی متأثر از نحوه طراحی این چهار مکان خواهد بود. بنابراین معماران باید تصمیمات درستی برای ساماندهی (طراحی) این چهار مکان - و البته ترکیب آن‌ها - بگیرند:

- ۱- مسکن، بعنوان سلول اصلی شکل‌گیری کالبد یک شهر و مکان زندگی و رشد خانواده
- ۲- معابر بعنوان راههای واسط میان کاربری‌های گوناگون و در عین حال فضاهای زندگی شهری و البته فضای ارتباطات اجتماعی-محله‌ای
- ۳- فضاهای سبز و باز بعنوان ریه‌های هر شهر و البته قرارگاه‌های اجتماعی برای فضای حضور جمعی مردم و تفریح و تعامل شهروندی
- ۴- فضاهای خدماتی و عمومی و رفاهی همچون «مذهبی، تجاری و ...» بعنوان فضاهایی که ضمن برآوردن نیازهای مادی و معنوی ساکنان، بهترین فرصت را برای تعاملات اجتماعی فراهم می‌آورند. نمودار زیر بیانگر این چهار عنصر است. اصول طراحی باید هر چهار عنصر را شامل شوند تا از جامعیت نسبی برخوردار بوده و یک منظومه (سیستم) مکانی شکل بگیرد که در ارتقاء تمامی شؤون سبک زندگی بهره‌برداران، مفید و «اثربخش»^۳ باشد.

نمودار ۲: چهار عنصر کالبدی تشکیل دهنده یک مجموعه مسکونی

دیدگاه‌های متنوع درباره «مسکن اسلامی» (پیشینه تحقیق و ادبیات موضوع)

با توجه به میان‌رشته‌ای بودن معماری، و بخصوص مقوله «مسکن اسلامی» اندیشمندان هر دو حوزه «معماری مسکن» و «اسلام‌شناسان» در اینباره تحقیق نموده و منابع ارزشمندی

تولید کرده‌اند. بنابراین برای کشف اصول «مسکن اسلامی» لازم است از هر دو منظر «اسلام‌شناسان و معماران مسلمان» به بررسی اصول طراحی مسکن و مجموعه مسکونی، شاخصه‌های زندگی مسلمانانه و سبک زندگی اسلامی بپردازیم تا پاسخی نسبتاً همه‌جانبه بیاوریم. بطور خلاصه می‌توان گفت که محققان از سه منظر به «مسکن اسلامی» نگریسته‌اند. گروهی به «سبک زندگی مسلمانانه (کارکرد مسکن)» پرداخته‌اند. یعنی که پیامد نهایی یک مجموعه مسکونی است. گروه دوم به «طرف زندگی (کالبد مسکن)» یعنی شاخصه‌های کالبدی-فضایی مسکن پرداخته و گروه سوم، به اصول شکلگیری یا «فرایند طراحی» مسکن بر مبنای حکمت اسلامی پرداخته‌اند. نگارندگان بر این باورند که برای شکلگیری مسکن مطلوب «هر سه ساحت» باید بر مبنای «حکمت اسلامی» بازخوانی شود. بر این اساس، مقاله حاضر تلاش دارد تا مجموع این یافته‌های ارزشمند را در قالب یک منظومه کاربردی، ساماندهی کند. شاید بتوان تمایز این تحقیق را، همین تلاش برای جامع‌نگری در راستای کاربرد در طراحی دانست. جدول زیر حاصل جمع‌آوری، دسته‌بندی و تحلیل محتوای دیدگاه‌های «اندیشمندان و معماران» می‌باشد.

تحلیل کمی نظرات (یافته‌ها)

بررسی تعداد فیش‌های تحقیقاتی، بیانگر آن است که حدود ۲۰ درصد از اندیشمندان با نگاه انسان‌شناسی اسلامی و ویژگی‌های فطری انسان به «اصول طراحی مسکن» پرداخته‌اند (روش تحقیق استنباط عقلی - با مبنای علم کلام اسلامی). حدود ۵۰ درصد با استناد به آیات و روایات مرتبط با موضوع مسکن، اصول طراحی و ویژگی‌های مسکن اسلامی را بیان کرده‌اند (با روش استناد نقلی). حدود ۳۰ درصد نیز با بیان ویژگی‌های «مسکن سنتی» به اصول طراحی مسکن از منظر اسلام پرداخته‌اند (با روش تحلیل کالبدی مسکن سنتی). همانطور که بیان شد منابع مرجع، بیشتر در حوزه «سبک زندگی» مسکن به پژوهش پرداخته‌اند و اصول طراحی مسکن به عنوان ظرف زندگی که دربردارنده سبک زندگی اسلامی باشد کمتر مورد تحقیق واقع شده است. همچنین بررسی تأثیر اندیشه اسلامی بر عناصر چهارگانه مجموعه مسکونی جز در بخش مسکن، درباره سه عنصر دیگر مجموعه مسکونی پژوهش‌چندانی صورت نگرفته است. مگر نه اینکه مکان زندگی انسان همه ۴ عنصر مجموعه مسکونی است. مثلاً معابر یا فضای سبز و باز نیز در کیفیت زندگی او اثرگذارند. چون بخشی از عمر وی در این مکان‌ها می‌گذرد.

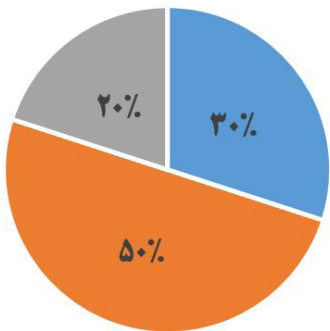
تحلیل کیفی نظرات (یافته‌ها)

تحلیل کیفی یافته‌ها بیانگر آن است که رویکردهای مختلفی به «اسلام» وجود دارد. از صرف یک مقوله معنوی جدای از معماری (سکولار) تا تعبیر هنری و عرفانی با تهرنگ تصوف تا احکام فقهی و حقوقی و ... و متناسب با هر یک از این رویکردها، رهیافت‌ها و دستاوردهای متنوعی احصاء می‌شود که ترکیب آنها منجر به دستیابی به اصولی در معماری می‌شود که بدلیل بهره‌گیری از «عقل

جدول شماره ۱: اصول طراحی مجموعه مسکونی اسلامی از منظر اسلام شناسان و معماران مسلمان

دو گروه مرجع	رویکرد	اندیشمندان	اصول و الگوهای طراحی مسکن اسلامی	
از منظر اسلام شناسان	کلامی فلسفی	قرائتی، ۱۳۹۳	مسکن در جایی باشد که جمعیت مسلمانان زیاد و اهل غفلت اندک اند- توجه به همسایگان	
			وسعت مسکن- وجود میهمانخانه- آشپزخانه بزرگ- پنهان بودن سرویس بهداشتی- اختصاص مکانی به عبادت و تلاوت قرآن- حفظ حریم و محرمیت- سادگی و بی تکلفی- رعایت ایمنی و حفاظ- جان پناه در بام- رنگ روشن دیوارها- توجه به حضور کودک- جلوگیری از ساخت و ساز بیهوده- کم هزینه بودن مسکن- توجه به آراستگی مسکن	
			محیطی	نور طبیعی- دمای مطبوع- ارتباط با طبیعت
			اخلاقی	رعایت آداب ورود به خانه و سلام- توجه به یاد خدا و نعمت‌های خدادادی- تهیه زمین و مصالح از مال حلال- عدم وجود مجسمه انسان و حیوان در خانه- توجه به همسایگان
		مسائلی، ۱۳۸۸	حقیقت جویی	ایجاد مرکزیت- نظم در اطراف مرکز
			خیر و فضیلت	استفاده از قدر و ظرفیت
			جمال و زیبایی	استفاده از هندسه و تناسب- نور و رنگ
			خلاقیت و ابداع	پوشاندن دید و ایجاد محرمیت- شیوه جهت گیری
		مطهری، ۱۳۸۷	عشق و پرستش	تکرار فعل خدا به منزله نشان عشق و پرستش
			حقیقت جویی	مرکزیت و مرکز گرایی شهر، رمز پردازی و نمادگرایی، وحدت و کثرت، وحدت جامعه، جهت گیری و القا جهت واحد قبله و توجه به مفهوم توحید و درون گرایی
خیر و فضیلت	رعایت نظم، تعادل و امنیت			
جمال و زیبایی	زیبایی جامعه، هندسه، نور، رنگ و شفافیت			
جهان بخش و دل زنده، ۱۳۹۶	عشق و پرستش	در راستای هدایت، اصلاح و عبرت		
	عشق و پرستش	استفاده از اشکال و فرم‌ها و عناصر شهری با تجلی معنا و مفهوم ازلی، امکان مذهبی مرتفع‌ترین بناهای شهری، به کارگیری عناصر طبیعی در باغ سازی و قرار دادن شهر در دل باغ، ترکیب عناصر طبیعی، گیاهان و آب و تجلی بهشت آسمانی در زمین، توجه به طبیعت و عظمت الهی و بازتاب آن در تزئینات نقوش اسلیمی، عدم اسراف و زیانکاری، مرکزیت، بازار مرکز شهر و مرکز بازار مسجد و مرکز محلات مسجد، برقراری عدالت نسبی در استفاده از خدمات عمومی و دسترسی به مراکز خدماتی. القای جهت واحد با تعریف کالبد شهر در جهت قبله		
نقره کار، ۱۳۸۷	نقره کار، ۱۳۸۷	جوادی آملی، ۱۳۹۵	آرامش و آسایش ساکنان، محله و همسایگان خوب، استحکام بنا، سقف متعادل، وسعت و پاکیزگی، بهره گیری درست	
		توصیه به عمران و آبادانی، داشتن خانه مناسب، گزینش همسایگان پیش از گزینش جای خانه، حریم داشتن خانه.		
		پرهیز از اشراف متقابل خانه‌ها، پرهیز از هر نوع مزاحمت همجواری بین خانه‌ها و فضاهای عبوری و عمومی، توصیه هایی در مورد وسعت خانه، ارتباط با طبیعت و نگهداری بعضی از حیوانات اهلی در خانه، ارتفاع خانه، جهت گیری خانه، نور در خانه، تزئینات در خانه، استحکام و ایمنی خانه، رعایت بهداشت، پاکیزگی و بوی خوش در خانه، ضرورت ایجاد فضاهای مناسب برای عبادت، پذیرایی از مهمانان، شستشو و حمام، زیباسازی و زیبایی دوستی، دور از چشم بودن دستشویی و آبریزگاه ها. خانه باید محل آرامش باشد، تشخیص بخشیدن به خانه‌ها با ایجاد سردرهای زیبا و سایه اندازه‌ها و زینت بخشیدن به آن‌ها با یاد و نام خدا، برخورداری هر خانه از فضای سرباز و طبیعی حیاط و فضاهای نیمه باز مانند ایوانها، ارتباط آزاد و مستقل با طبیعت (برخورداری از آب و گیاه و حیوانات اهلی) در فضای خصوصی خانه، بهره برداری از مواهب طبیعی مانند آسمان، باد، نور خورشید و سرما و گرما، برخورداری از فضاهایی کاملاً خصوصی و خانوادگی و دور از هر نوع مزاحمت همجواری		
نقی زاده، ۱۳۹۱	توجه به فرهنگ جامعه، فراهم آوردن امکان زندگی اسلامی ایرانی، جامع نگری و وحدت گرایی، حفظ و تقویت روابط همسایگی، حفظ و ارتقاء توجه به خانواده و روابط خانوادگی، امنیت، هویت، ارتباط با طبیعت و همزیستی با آن، رعایت عدل و توجه به عدالت اجتماعی، زیبایی، ارجحیت معنویت بر مادیات، سلسله مراتب، اصلاح، کمالگرایی، عزت، تذکردهی، تواضع، حیا، پاکیزگی، طهارت و تقوی			

اصول و الگوهای طراحی مسکن اسلامی		اندیشمندان	رویکرد	دو گروه مرجع
پیوند ساختاری	پیوند ساختاری	کلامی فلسفی		از منظر اسلام شناسان
پیوند محیطی	پیوند محیطی			
پیوند اخلاقی	پیوند اخلاقی			
ایجاد محرمیت، پرهیز از مزاحمت و مشرفیت، رعایت تناسبات و هندسه، ایجاد آرامش و امنیت و توجه به فضاهای متنوع زیستی در ساخت خانه‌ها، پاسخ‌گویی به نیازهای مادی، عهده دار برقراری آرامش معنوی و بستر پاسخ‌گویی به نیازهای روحی انسان چون تفکر، عبادت و آرامش قلب		محمودی مهماندوست، ۱۳۹۲		
پرهیز از تشخیص کالبدی، اصل نهی اشراف، نکوهش ارتفاع زیاد، اعتدال در تزئینات به معنای آراستگی خانه و نفی تجمل و نفی زیاده روی در تزئینات	اصول سلبی	حمزه نژاد و صدریان، ۱۳۹۳	کلامی فلسفی	
رعایت حریم و محرمیت برای افراد خارجی و حفظ حریم داخلی اعضای خانواده، اصل توصیه به مهمان‌پذیری، رعایت وسعت به اندازه خانه و پرهیز از ساختن بیش از نیاز	اصول ایجابی			
رعایت حریم همسایه و اعضای خانواده- عدم ایجاد مزاحمت- امکان مهمان‌نوازی و صله رحم- همسایه محوری- عدم بروز تضاد اجتماعی و تمایز فقر و غنا در ظاهر- وسعت مناسب خانه- عدم وجود مال غضبی در بنا- سلام و کسب اجازه دخول	اخلاق فردی	اصول اخلاقی		
میان‌روی و قناعت- تجمل و آراستگی- عدم استفاده از تمثیل و نقاشی- سادگی- پرهیز از خودنمایی- نیت پاک و بدور از ریا	اخلاق اجتماعی			
فضای نماز- ارتباط با طبیعت- خانه به منزله‌ی فضای فضایی برای تفکر و تدبیر	ارتباط با خالق			
استفاده از گیاهان خزان‌پذیر- ارتباط مناسب با آسمان (تذکر حرکت زمان بوسیله روز و شب و حرکت خورشید در روز)	ارتباط با آخرت	اصول اعتقادی		
		جیل عاملی و همکاران، ۱۳۹۱		

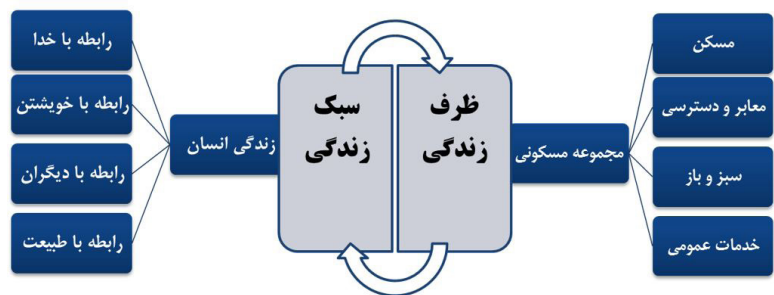
- با نگاه به ویژگی‌های مسکن سنتی
- با نگاه به آیات و روایات
- با نگاه به انسان‌شناسی و ویژگی‌های فطری

نمودار ۳: تحلیل کمّی نظرات اندیشمندان ◀
در باره «مسکن اسلامی»

تبیین رابطه «سبک زندگی» اسلامی و «ظرف زندگی» متناسب با آن در یک مجموعه مسکونی

حکمت اسلامی بر آینه‌ی علوم اسلامی شامل «عرفان اسلامی، اخلاق، احکام، فقه و حقوق و کلام (فلسفه) اسلامی» می‌باشد، که منبع پاسخ‌پریش تحقیق است. اما از آنجا که نگارندگان متخصص علوم اسلامی نیستند، باید نظرات یک اسلام‌شناس حکیم را که در مجموعه علوم اسلامی متبخر است، مبنای کار قرار دهیم. پس از بررسی منابع، مشاهده شد که آیت‌الله علامه جوادی آملی کتاب ارزشمندی در باره «سبک زندگی مسلمانانه» با عنوان «مفاتیح الحیات» نوشته‌اند که مبنای قابل اتکایی برای پیشبرد تحقیق است. در این کتاب سبک زندگی اسلامی در چهار رابطه انسان با «خدا، خویش، جامعه و طبیعت» دسته‌بندی می‌شود و توصیه‌های اسلامی در نحوه برقراری هر یک از این روابط ارائه می‌گردد. این آموزه‌ها اگرچه بیشتر معطوف به «سبک زندگی» است، اما در مواردی و اشارات مستقیمی هم به ظرف زندگی (شهرسازی، معماری و

جمعی) از جامعیت و صحت «نسبی» برخوردارند. برخی با استناد به آیات و روایاتی درباره مسکن به استخراج اصول طراحی مسکن مطلوب اسلامی پرداخته‌اند (مانند قرائتی، ۱۳۹۳، نقره کار، ۱۳۸۷؛ حمزه‌نژاد و صدریان، ۱۳۹۳؛ نقی‌زاده ۱۳۹۶، مهماندوست، ۱۳۹۲). برخی از منظر انسان‌شناسی اسلامی پا به معماری گذاشته‌اند (مانند مسائلی، ۱۳۸۸ و جهانبخش و دل‌زنده، ۱۳۹۲ که با رویکرد فطرت و ویژگی‌های فطری انسان از منظر اسلام به بیان ویژگی‌های مسکن مطلوب پرداخته‌اند). برخی از اندیشمندان نیز ویژگی‌های مسکن سنتی را معادل با ویژگی‌های مسکن اسلامی دانسته‌اند. در واقع از جنبه «حکمت نظری» به آیات و روایات و از جنبه «مصادیق عملی» و «الگوهای کالبدی» به آثار موجود معماران در تجربه تاریخی سنت معماری ایرانی اشاره داشته‌اند. ضمن ارج نهادن به تمامی تلاش‌های این محققان، به نظر می‌رسد نیازمند طراحی فرایندی هستیم که ابتدا از اصول «سبک زندگی اسلامی» آغاز کند و در نهایت به اصولی برای «ظرف زندگی (مسکن اسلامی)» برسد که در ادامه در همین مسیر حرکت خواهیم کرد.

نمودار شماره ۴: رابطه سبک زندگی و ظرف زندگی در «مجموعه مسکونی»

بخصوص «مسکن» نیز دارد که دستمایه خوبی برای کشف پاسخ پرسش است. بنابراین دو بخش اصلی «ساختاری + محتوایی» برای تحقیق طراحی می‌شود. ابتدا ساختار چهارگانه «معماری مجموعه مسکونی» مدلسازی می‌شود و سپس محتوای آن با بهره‌گیری از منابع و با محوریت کتاب «مفاتیح الحیات» تکمیل می‌شود تا بتدریج «اصول طراحی مجموعه مسکونی اسلامی» شکل گیرد، به هدایت پروردگار.

داستان ظرف زندگی یا همان خانه از جنبه‌های نظری بسیار پیچیده، ژرف و قابل تأمل است. بدون ارائه تعریف درست از شکل خوب و شیوه درست زندگی نمی‌توان از مقوله شکل خوب خانه و کیفیت مطلوب فضای زندگی صحبت نمود. (مهدی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۴۴) برای انسان - به ویژه انسان دین‌دار - چهار نوع رابطه وجود دارد: «رابطه با خود، رابطه با دیگران، رابطه با طبیعت و رابطه با خدا» که خانه به عنوان ظرف زندگی انسان، می‌باید تأمین‌کننده این چهار نوع رابطه باشد. (ارژمند و خانی، ۱۳۹۱: ۳۷) منظور از رابطه، پیوند و همبستگی و تعامل است، انسان به اقتضای نحوه وجودش با مجموعه‌ای از عوامل، پیوند و همبستگی «شناختی و عاطفی» دارد این چهار رابطه، می‌توانند در وجود انسان تأثیر بگذارند و آدمی ملزم به ساماندهی عملکردهای خویش در این حوزه هاست. (اعرافی و همکاران، ۱۳۸۶: ۴۰-۴۳) روابط چهارگانه انسان عنوانی است که در این اواخر در حوزه‌های عرفان، اخلاق، فرهنگ و تربیت به صورت چشم‌گیر خودنمایی دارد. منظور از نظام ارتباطی (چارچوب روابط آدمی) مناسباتی است که انسان از آن جهت که از فطرت خاص انسانی برخوردار است، آنها را داراست. به عبارت دیگر، اقتضای انسان بودن و امیال و نیازهای فطریش، روابط ویژه‌ای است که می‌خواهد آنها را به صورت مطلوب عملی سازد. (نجفی، ۱۳۹۳: ۷۵). در اسلام، پرورش این مناسبات، پایه اساسی و چارچوب تعلیم و تربیت است. اقتضای فطرت آدمی هم از مجموعه گرایش‌ها، امیال، ادراکات و توانمندی‌ها، تعاملات و مناسبات چهارگانه است و از آنجا که خدای حکیم این اقتضانات را در راستای اهداف تکاملی در انسان سرشته است، برقراری بهینه این مناسبات می‌تواند او را به اهداف والای تربیت هدایت نماید. به عبارت دیگر تربیت صحیح بدون شکوفایی این مناسبات در انسان امکان‌پذیر نیست. (گیلانی، ۱۳۹۲: ۵). با توجه به این‌که باروری هر کدام از روابط چهارگانه، شکوفایی سه رابطه دیگر را به ارمان می‌آورد و به فراموشی سپردن یکی، سیر رو به رشد سایر روابط را نیز آسیب می‌زند و در نتیجه نظام تربیتی قرآن به ثمر نمی‌نشیند و فساد و خونریزی و تباهی در روی زمین توسط انسان که استعداد خلیفه خدا شدن را در نهاد خود دارد تداوم می‌یابد. با توجه به چنین تأثیر و تأثری سیستم روابط چهارگانه به عنوان مهم‌ترین اصل در فلسفه تربیت قرآنی شناخته می‌شود. (سجادی، ۱۳۸۸: ۱۰۱) هیچ یک از تغییرات

و تحولات رشدی که به تدریج در راستای اهداف عالی تعلیم و تربیت و هماهنگی با اهداف آفرینش در آدمی پدید می‌آید از چهار جنبه مذکور بیرون نیست. در حقیقت پرورش این روابط چهارگانه به صورت مطلوب است که آدمی را به سبک زندگی انسانی هدایت می‌کند و رشد و بالندگی سعادت‌مندانه را در زندگی فردی، اجتماعی و زیست محیطی موجب می‌گردد و باعث می‌شود انسان زندگی دنیا را مقدمه‌ای برای زندگی اخروی و حیات جاوید و حسن ماب قرار دهد و هدف قرب و کمال مطلوب را برای خود انتخاب کند. (فقیهی، ۱۳۹۴: ۱۲۴)

از آنجایی که بخش اعظم و اهم زندگی انسان در خانه سپری می‌شود، نوع معماری این مکان تأثیر فراوانی در سبک زندگی او دارد. مسکن انسان به مثابه بستری است که سبک زندگی او در آن محقق می‌شود. نوع سازماندهی فضاهای مختلف خانه، ابعاد و تناسبات فضاهای، حریمیت و اشراف (در فضای داخل خانه و بین واحدهای مسکونی هم جوار)، نوع طراحی ریز فضاهای از جمله فضای نشیمن، اتاق خواب، آشپزخانه، سرویس بهداشتی، حمام و... همگی تعیین‌کننده‌ی سبک زندگی انسان، به عنوان مظهر و در این ظرف زندگی می‌باشند. بنابراین اگر این مسائل مطابق با سفارشات و دستورات اسلام طراحی شوند، می‌توان گفت که سبک زندگی اسلامی در این خانه قابل تحقق است. (حمزه نژاد و افتخاریان، ۱۳۹۴: ۲) در اینجا سبک زندگی مطلوب آن نوع از سبک زندگی است که متناسب با تعلیم و آموزه‌های اسلامی در چارچوب دیدگاه ارتباطی تنظیم شده باشد. دیدگاه ارتباطی دیدگاهی روان‌شناختی از شخصیت انسان است که بر اساس آن شناخت شخصیت از طریق شناخت نوع ارتباط‌هایی که فرد با خود، خداوند، دیگران و طبیعت برقرار می‌کند میسر می‌شود. سبک زندگی وقتی مطلوب و متناسب با ارزش‌های اسلامی است که فرد به تمام روابط چهارگانه (ارتباط با خدا، خود، دیگران و طبیعت) توجه داشته و اهمیت هر یک از این تعاملات را در چارچوبی که دستورات اسلامی مشخص کرده‌اند مدنظر داشته و نسبت به آنها غفلت نرزد. (معتمدی، ۱۳۹۲: ۱۲۶) محوریت پژوهش ما بر اساس دیدگاه علامه آیت الله جوادی آملی - دام‌الله - و تبیین ایشان از روابط چهارگانه سبک زندگی اسلامی در کتاب مفاتیح الحیات می‌باشد که اصولی برای ظرف زندگی (مسکن) استنباط شده و در تکمیل یافته‌های پیشین، چارچوبی برای طراحی مجموعه مسکونی ارائه گردد.

رابطه انسان با خدا و تأثیر آن بر طراحی مجموعه مسکونی

ادیان الهی و به طور خاص دین مبین اسلام رشد و تکامل انسان را منوط به معرفت درست او از رابطه‌ای که با خالق یکتا باید داشته باشد می‌دانند. انبیا الهی تلاش کردند تا انسان‌ها نسبت خود با خداوند را دریافته و متناسب با این نسبت و رابطه به وظایف خود عمل کنند. (معتدی، ۱۳۹۲: ۱۳۱) جریان بندگی که رابطه انسان با خدا را تشکیل می‌دهد، ضمن آنکه خود نیازمند توسعه و تعمیق است، به انسان مدد می‌رساند تا در سه حوزه دیگر با انگیزه قوی تر داد و ستد داشته باشد. (سجادی، ۱۳۸۸: ۹۲) از میان مناسبات انسانی که مقتضای فطرت آدمی است، مناسبات او با پروردگار نسبت به مناسبات دیگر نقش محوری و مرکزی دارد. اساس این نوع روابط، شناخت خدا به عنوان رب یگانه انسان و پذیرش او به عنوان رب خویش و تن دادن به ربوبیت او و تن زدن از ربوبیت غیر است. بدین معنا که معرفت و ایمان به خدا و صفات او و پذیرش نقش او در خلق و امر و اداره نظام هستی آدمی را به سوی کمالش هدایت می‌کند. (فقیهی، ۱۳۹۴: ۱۲۴) همچنین بنا به آموزه‌های دینی تاکید ویژه‌ای بر اهمیت و جایگاه خانه مسکونی برای کسب آرامش روحی و معنوی شده است. چرا که مهم‌ترین نتیجه آرامش، تلطیف و معنویت فضای خانه، قابلیت تامین و توانایی پاسخگویی به نیازهای معنوی و روحی انسان، چون تفکر، حضور و آرامش قلب است که مناسب‌ترین زمینه برای اندیشه، ذکر خدا و حکمت‌های الهی است که یا خود عبادت هستند و یا مقدمات عبادت در نظر گرفته می‌شوند و خلوت با خود و با خدا را ممکن می‌سازند. (ارژمند و خانی، ۱۳۹۱: ۳۷) حضرت علی (ع) می‌فرماید: عبادتگاه مسلمان، خانه اوست. یعنی در غیر مواردی که دستور به جماعت و جمعه داده شده (مثل نمازهای مستحبی) محل مخصوصی را در خانه برای نماز قرار داده بود. امام صادق (ع) به یکی از یاران خود نوشت: دوست دارم یکی از اتاق‌های خود را عبادتگاه قرار دهی و در آن اتاق برای خانه آخرت دعا کنی و سخن بپوشی و یاوه نگویی. (قزائنی، ۱۳۹۳: ۶۹) در نتیجه در طراحی خانه باید فضایی برای عبادت و فضایی به عنوان نمازخانه در خانه تعریف شود و جانمایی آن در نقاط آرام با طراحی داخلی ساده باشد. همچنین فضایی برای خلوت، تفکر و مراقبه، عبادت و مطالعه برای هر فرد که این نیاز می‌تواند در اتاق شخصی یا در فضای خاص مطالعه و نمازخانه‌ای کوچک پاسخ داده شود.

رابطه انسان با خود و تأثیر آن بر طراحی مجموعه مسکونی

رابطه انسان با خود از آن جهت مورد توجه است که تعامل سازنده فرد با دیگران و با طبیعت و ارتباط با خداوند، تحت تأثیر کمیت و کیفیت ارتباط انسان با خود قرار می‌گیرد. (معتدی، ۱۳۹۲: ۱۲۸) رابطه انسان با خود از دیدگاه علامه آیت الله جوادی آملی - دام‌ظله - شامل: تفکر و تدبیر، یادگیری و دانش‌اندوزی، کار و تلاش، حفظ تن و حرمت اضرار به نفس،

نظافت و بهداشت، خوردن و آشامیدن، لباس و پوشش، زینت و آراستگی، خواب و بیداری و تفریحات سالم و ورزش می‌شود. (جوادی آملی، ۱۳۹۵) مسکن به عنوان ظرف زندگی باید ظرفیت انجام این فعالیت‌ها را در خود داشته باشد. انسان برای انجام تفکر، تدبیر و عبادت نیازمند مکانی آرام است تا با حضور قلب لازم به تفکر و عبادت مشغول شود یا به مطالعه و درس خواندن بپردازد. (نقی‌زاده، ۱۳۹۱: ۴۴) رسول خدا (ص) از خوابیدن بر بامی که حفاظ ندارد به سبب خطر جانی نهی کرده است. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۹۲) حضرت علی (ع) فرمودند: پسندیده نیست انسان در خانه‌ای که در و حفاظ ندارد بیتوته کند. (قزائنی، ۱۳۹۳: ۸۴) پس ظرف زندگی باید به گونه‌ای طراحی و ساخته شود که برای انسان امنیت ایجاد کند. امنیت در مقابل سوانح طبیعی و غیر طبیعی، امنیت در برابر تجاوزات سایر آحاد جامعه، امنیت در برابر اثرات ناشی از فعالیت‌های انسانی، امنیت روانی، امنیت فرهنگی از جنبه‌های امنیت می‌باشند. (نقی‌زاده، ۱۳۹۱: ۴۵) شایسته چنین دین الهی این است که متدینان به آن از هر گونه پلیدی پاک و از هر گونه آلودگی طاهر باشند، رسول اکرم (ص) نظافت را همانند تقوا و وظیفه همگانی و همیشگی و همه جانبه می‌دانست. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۱۰۱) پاکی را به ابعاد مختلفی از جمله پاکی هوا، پاکی محیط، پاکی نمای عمارات و پاکی فضاهای داخلی ساختمان‌ها می‌توان تقسیم نمود. (نقی‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۱) رسول خدا (ص) همچنین فرموده‌اند: که هر گاه غذا خوردن با چهار ویژگی همراه باشد کامل خواهد بود: از حلال باشد، دست بر آن بسیار باشد و با بسم الله آغاز و با الحمد لله پایان پذیرد. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۱۴۵) این روایت لزوم وجود فضایی برای غذا خوردن دسته جمعی را نشان می‌دهد. رسول خدا (ص) از انگشت نما شدن در پوشش در هر دو سو (افراط و تفریط) نهی کرده است، افراط در نازکی، نرمی، بلندی لباس یا تفریط در ضخامت، زبری و کوتاهی آن و نیز فرمود: لباسی را که در زشتی یا زیبایی شهرت دارد نپوشید و نیز فرمود: هر کس لباس شهرت بپوشد خدا در روز قیامت لباس ذلت بر او بپوشاند. امیر مومنان (ع) پیوسته می‌فرمود: امور این امت همواره به خیر و صلاح خواهد بود مادامی که به سان بیگانگان غذا نخورند و لباس نپوشند، پس هر گاه چنین کردند، خدا خوارشان کند. مقصود از این روایت پیروی کردن از فرهنگ غیر اسلامی در سبک زندگی است. (همان، ۱۶۴) افراط در به کارگیری تزئینات در نما و داخل خانه‌ها موجب خودنمایی و فخر فروشی ساکنان آن‌ها شده و آسیب‌های فردی و اجتماعی بعدی را به همراه دارد. اسلام با صرف هزینه بیش از حد برای تزئینات و مصالح گران قیمت در نمای بیرونی ساختمان به منظور متمایز نمودن خود از دیگران و یا متمایز نمودن خانه‌ها از یکدیگر مخالف است. نمای بیرونی خانه نباید نمایشی از ثروت و تفاخر صاحب آن بوده و باعث غبطه خوردن همسایگان و عابران شود. (حمزه نژاد و صدریان، ۱۳۹۳: ۶۲) مسئله عدم انگشت‌نمایی و شهرت و عدم تشبه به

کفار در مسکن و در نمای آن هم مطرح است که باید از طراحی هایی ناهماهنگ با بدنه سایر ساختمان‌ها و سیمای شهری، اجتناب گردد و از المان‌ها و نمادهای معماری غیر اسلامی در طراحی نمای مسکن استفاده نشود. زینت و آراستگی متناسب با شئون انسانی از گزینه‌های مورد تاکید آموزه‌های دینی است و شایسته است مسلمانان با حفظ این شئون به آن توجه کنند. رسول خدا آراسته بودن را دوست داشت و ژولیده بودن را نمی‌پسندید. امام صادق فرمود: پوش و آراسته باش زیرا خدا زیاست و زیبایی را چنانچه از حلال باشد دوست دارد. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۱۶۶)

در اسلام زیبایی و آراستگی با رعایت تعادل نه تنها مجاز بلکه واجب نیز اعلام شده است. این امر بر اساس آیه ۳۳ سوره اعراف می‌باشد: «بگوای پیامبر، چه کسی زینت‌های خدا را که برای بندگان خود افریده حرام کرده و از طرف رزق حلال منع نموده است؟ بگو این نعمت‌ها در دنیا برای اهل ایمان است و خالص و نیکوتر از این‌ها در آخرت برای آنها خواهد بود.» (حمزه نژاد و صدریان، ۱۳۹۳: ۶۵) خواب و بیداری از نیازهای اساسی انسانند که باید به درستی تنظیم شوند. خواب مایه قوت و پایداری جسم و جان است و اختلال در آن روند زندگی عادی انسان را برای انجام وظایف خود در بیداری با مشکل روبه رو می‌کند. در روایات اهل بیت دستوره‌های ویژه‌ای درباره‌ی رعایت برخی حالت‌ها در انجام دادن کارها، آداب خوابیدن، وقت خوابیدن و پرهیز از افراط و تفریط در خواب وارد شده است. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۱۹۱) سکوت و سکون ضرورت استراحت و خواب است که خواب نیز به نوبه خود، نه تنها ضرورت آرامش و تجدید قوای روانی است که از نظر مادی و فیزیولوژیک نیز برای هضم و جذب غذا و تقویت بدن ضرورت دارد. همچنین، در تفسیر آیه شریفه ۶۴ از سوره مبارکه مومن آمده است: «آن خدای یگانه کسی است که به خاطر شما شب را تاریک کرد، تا در آن از خستگی روز که در اثر کار و کوشش و تلاش روزی عارضتان شده آرامش یابید و روز را هم به خاطر شما قرار داد تا از فضل خدا و از پروردگارتان طلب کنید و روزی تان را به دست آورید.» (نقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۵۴) تفریحات سالم و ورزش از عوامل تامین کننده سلامت آدمی‌اند که در روایات اهل بیت اهمیت ویژه‌ای به آنها داده شده و برای آنها مصادیقی را ذکر کرده‌اند. یکی از آثار بهره مندی از تفریحات سالم و حلال، تقویت و یاری انسان در انجام دادن امور دینی و زندگی است. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۲۰۱) در نتیجه در طراحی خانه باید فضایی برای خلوت، مراقبه، تفکر و عبادت افراد تعریف شود. ایجاد فضایی آرام برای مطالعه و کنترل ورود سر و صدا به آن و بهره‌گیری از نور طبیعی و همچنین در نظر گرفتن فضایی آرام برای اتساق کار و کنترل ورود سر و صدا به آن از مواردی است که باید در طراحی خانه در رابطه انسان با خود رعایت گردند. حفظ ایمنی و امنیت با مقاوم سازی در مقابل حوادث طبیعی و غیر طبیعی و جلوگیری از ورود سارق و ایجاد فضای نگهدارنده برای مجموعه‌های مسکونی

الزامی است. جانمایی فضاهای سرویس در پنهان‌ترین نقاط خانه و رو به قبله یا پشت به قبله بودن آن و قرار نگرفتن در جهت باد غالب نیز باید در طراحی در نظر گرفته شود. تعریف فضایی برای غذا خوردن جمعی و تامین نور طبیعی و تهویه مناسب و طبیعی برای فضای آشپزخانه و غذا خوری و حفظ حریم آن نیز باید در طراحی لحاظ شود. پرهیز از تکلف، تجمل و خودنمایی بیش از حد در طراحی نما و تزئینات منزل و زیبایی و آراستگی معتدل بنا در نما و در معماری داخلی از مواردی است که در آموزه‌های اسلامی بدان تاکید زیادی شده است. از آنجایی که خانه فضای آرامش و سکینه مومنان و مسلمانان است، باید فضای خواب با هندسه‌ای ایستا و رنگ‌های آرامش بخش و جانمایی در نقاط آرام خانه و کنترل ورود و خروج سر و صدا از آن طراحی شود. همچنین در صورت امکان فضایی برای ورزش و تفریح در نظر گرفته شود.

رابطه انسان با دیگران و تأثیر آن بر طراحی مجموعه مسکونی

خانواده: ارتباط انسان با دیگر انسان‌ها در حیطه ظرف زندگی و مجموعه مسکونی به ارتباط با اعضای خانواده، مهمانان، همسایگان و عابران محدود می‌شود که طراحی ظرف زندگی در ارتباط مطلوب با آن‌ها موثر است. خانواده نخستین کانون رشد و آرامش بشری است که مراقبت از آن مسئولیتی سنگین به شمار آمده و موجب نجات از رنج و عذاب دنیوی و اخروی خواهد گردید. قرآن و روایات برای خانواده اهمیت ویژه‌ای قائل شده و احکام و آداب فراوانی برای رشد و بالندگی آن مقرر کرده‌اند که افزون بر رعایت آن‌ها برای رفاه و آسایش و رشد و تعالی خانواده، باید از خدای سبحان نیز نجات و آسایش خانواده را خواست. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۲۳۷) اصل حریم و محرمیت در تفکیک قلمرو اعضای خانواده (والدین و فرزندان دختر و پسر) به طریق مناسب است. قرآن از مردان و زنان داخل خانه می‌خواهد تا در موضوعاتی نظیر نحوه برقراری ارتباط و لباس پوشیدن، حجب و حیا را رعایت نمایند. بنابراین حریم خصوصی داخل خانه بایستی از طریق نقشه و طراحی حوزه عمومی (افراد غیر از ساکنین) و حوزه خصوصی یا مکان‌های محترم آن (نظیر اتاق خواب) حفظ گردد. خداوند در سوره نور می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید باید بردگان شما و همچنین کودکانی که به حد بلوغ نرسیده‌اند در سه وقت از شما اجازه بگیرند، قبل از نماز فجر، در نیمروز هنگامی که لباس‌های معمولی خود را بیرون می‌آوردید و بعد از نماز عشا این سه وقت خصوصی برای شما است اما بعد از این سه وقت گناهی بر شما و بر آن‌ها نیست که بدون اذن وارد شوند... و هنگامی که اطفال شما به سن بلوغ رسند باید اجازه بگیرند... و خدا علم و حکیم است.» (سوره نور/ ۵۸-۵۹) این آیه آداب ورود به جایگاه خصوصی پدر و مادر را بیان می‌کند. (حمزه نژاد و صدریان، ۱۳۹۳: ۶۹) بنابراین حفظ حریم اعضای خانواده و خلوت افراد نیز باید در طراحی در نظر گرفته

شود. فضایی برای تعامل و گردهمایی اعضای خانواده و امکان غذا خوردن جمعی آنها کنار هم نیز باید در خانه باشد. فضایی برای پذیرایی از مهمان در بخش عمومی خانه با وسعت مناسب باید طراحی شود و تا حد امکان عرصه عمومی و خصوصی خانه باید از هم تفکیک باشند.

مهمان: صله رحم پاداش دنیوی و اخروی مهم و فراوانی دارد که به برخی از آنها اشاره می‌شود. حضرت موسی (سلام الله علیه) از خدا پرسید: پاداش کسی که صله رحم می‌کند چیست؟ گفت: اجلس را به تاخیر اندازم و سكرات مرگ را بر او آسان کنم و فرشتگان بهشت به وی ندا می‌دهند به سوی ما بیا و از هر دری که می‌خواهی وارد شو. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۲۱۲) مهمانی از جایگاه رفیع و ممتازی در سبک زندگی اسلامی برخوردار است. انسان از لحظه‌ای که پا به عرصه وجود می‌نهد تا زمانیکه به سوی معبود خویش باز می‌گردد، در حقیقت مهمان خوان کرم خداوند است و بر سفره‌ی بیکران او می‌نشیند. میزبانی نیز همچون سایر کنشهای مؤمنانه در صورت داشتن شرایط لازم می‌تواند در جهت تقویت روح کمال جویی و تقرب بیشتر به خداوند موثر باشد. (نظری و شرف الدین، ۱۳۹۵: ۸۳) بنابراین علاوه بر در نظر گرفتن فضایی برای پذیرایی از مهمان باید به حفظ حریم خصوصی اعضای خانواده نیز دقت کرد. چنانکه در معماری سنتی ما نیز این موضوع با تعریف فضای بیرونی و اندرونی رعایت شده بود.

همسایه: خدا در قرآن درباره نیکی به همسایه چنین فرمان داده است: «او خدا را پرستید و چیزی را شریک او نسازید و به پدر و مادر و خویشاوندان و یتیمان و یتیمیان و همسایه‌ی نزدیک و همسایه دور و همسایه ... نیکی کنید». امیرمؤمنان فرمود: خدا را نسبت به همسایگان در نظر داشته باشید، زیرا رسول خدا درباره آنان سفارش کرد و پیوسته درباره آنها توصیه می‌کرد، تا آنجا که ما گمان بردیم او می‌خواهد آنان را وارث و سهم سازد. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۳۴۳) در متون اسلامی از تأکید شده‌ترین مسائل زندگی اجتماعی، توجه به همسایگی است، که روایات زیادی از پیامبر و ائمه اطهار به آن توجه داشته‌اند، و چه بسا از مهم‌ترین توصیه‌های نبوی بوده است. پیامبر (ص) فرمودند: «الله الله فی جیرانکم فإنهم وصیة نبیکم» «خدا را، خدا را درباره همسایگانتان که آنان سفارش شده پیامبرند» (موسوی گیلانی، ۱۳۹۲: ۴۲۲، به نقل از مجلسی ۱۴۰۴ ق، ج ۷۵: ۱۰۰). در روایتی دیگر حق همسایه به صورت زیر بیان شده است: خانه‌ات را بلندتر از خانه او نسازی تا جلوی جریان هوا را بر او بگیری. مگر آنکه خودش اجازه دهد. با بو و دود دیگت او را آزار مده. مگر آنکه مقداری از غذای آن را برای او بفرستی. در این موضوع می‌توان به باب همسایه در کتاب میزان الحکمه جلد ۲ مراجعه نمود. (نقره کار و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۹) همچنین حفظ حریم و رعایت محرمیت در ساخت و سازها به طوری که امکان دید و اشراف به خانه همسایه وجود نداشته باشد از مواردی است که در آیات و روایات به آن توصیه شده است. بنابراین در مجموعه‌های مسکونی باید فضایی

رابط برای تعامل همسایگان در طراحی تعریف شود. حفظ حریم همسایه نیز از مواردی است که باید در طراحی لحاظ گردد. طراحی خانه‌ها با در نظر گرفتن حقوق عمومی برای استفاده از نور طبیعی و باد مطلوب باید انجام گیرد. همچنین نباید با بوی آشپزخانه و سرویس بهداشتی و سرو صدای داخل خانه و آب ناودان‌ها برای عابران ایجاد مزاحمت کرد.

عابران: پیامبر فرمود: از جمله برترین کارها نزد خدای بزرگ سرد کردن جگر تفتیده است. از امیرمؤمنان روایت شده است که در قیامت نخستین چیزی که پاداش آن داده می‌شود، صدقه آب است. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۵۶۴) در رابطه با عابرانی که از کنار فضای زندگی عبور می‌کنند می‌توان با خیر رساندن به آنها مصداقی از رفتار مومنانه را داشت، چنانکه رسول اکرم (ص) فرمود: هر کس مومنی را که به آب دسترس دارد، آبی بنوشاند، خدا در برابر هر جرعه آب، هفتاد هزار نیکی به او عطا کند و اگر به مومنی که به آب دسترس ندارد آبی بنوشاند، گویا ده برده از نسل اسماعیل آزاد کرده است. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۲۸۴) همچنین تعبیه مکان‌هایی برای نشستن در بدنه رو به معبر برای عابران که از نمونه‌های آن پیر نشین در ورودی منازل در معماری سنتی این امکان را فراهم می‌ساخت. همچنین در روایات از اینکه آب ناودان‌ها برای عابران ایجاد ناراحتی نکند نیز توصیه شده است. در نتیجه در طراحی خانه باید حریم ورودی خانه حفظ شود.

رابطه انسان با طبیعت و تأثیر آن بر طراحی مجموعه مسکونی

بسیاری از آیات قرآن کریم، انسان را به تفکر در نظم محیر العقول جهان و آفرینش آسمان‌ها، زمین، کوه‌ها، دریاها، حیوانات و ... فرا می‌خواند. «یسبح الله ما فی السموات و ما فی الارض ... آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است تسبیح خدا می‌گویند» ... (جمعه/ ۱) «ان فی خلق السموات و الارض و اختلاف و الليل و النهار لآیات لا ولی الالباب: به راستی در آفرینش آسمان‌ها و زمین و آمد و شد شب و روز برای خردمندان نشانه‌هایی است». (آل عمران/ ۱۹۰) در بینش اسلامی پدیده‌های عالم، نشانه‌های پروردگار هستند و یکی از راه‌های نیل به توحید و شناخت پروردگار برای انسان‌های اهل تفکر، راه آفاقی و سیر عقلائی در آیات الهی است. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۵۰) همچنین سوره‌های متعددی از جمله سوره بقره، رعد، نحل، نور، عنکبوت، نجم، فجر، شمس، حدید، لیل، قمر و تین از قرآن کریم به نام یکی از عناصر طبیعت نامیده شده است. خداوند منان، سرنوشت بشر را به گونه‌ای رقم زده است که در دامان طبیعت رشد کند و به آن نیازمند باشد. طبیعت به شکلی خلق شده است که در خدمت انسان باشد و نیازهای او را برطرف کند. امام رضا (ع) شناخت هر چه بیشتر طبیعت و خلق و امر هستی را عبادت دانسته، زیرا سبب توانمندی جامعه می‌شود. (فقیهی، ۱۳۹۴: ۱۴۰) رابطه انسان با طبیعت از دیدگاه کتاب مفاتیح الحیات شامل «حیوانات، آب

و هوا و خاک حاصلخیز، باد و باران، درخت و فضای سبز، راه‌ها و جاده‌ها و مواد سوختی» می‌شود. گفتنی است که توصیه به نگهداری حیوانات در محل زیست انسان مبتنی بر وجود شروط زمانی و مکانی و امکان نگهداری با رعایت بهداشت محیط زندگی انسان بدون آسیب به آن و پرهیز از آسیب رسانی به همسایگان است و گرنه زیستگاه حیوانات باید جدای از مسکن آدمیان باشد. از حیواناتی که نگهداری آنها توصیه شده است: گوسفند، شتر، اسب، گربه و از پرندگان خروس و نوعی کبوترند. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۶۴۷)

از جمله دیگر نکاتی که در اسلام بر آن تاکید شده، بهره‌گیری از طبیعت برای سلامت روح و روان و تفکر در آن، برای افزایش ایمان به خالق هستی است. در حدیثی گرانقدر از امام علی (ع) آمده است: مسکن گزیدن خوش نمی‌گذرد مگر به سه چیز: هوای خوش، آب فراوان گوارا و شیرین و خاک حاصلخیز. (حرانی، ۱۴۰۴: ۳۲۰ ه.ق.). در معماری سنتی ایرانی، ارتباط با عناصر طبیعت به وضوح دیده می‌شود. در حقیقت حیاط در شکلدهی خانه‌های درونگرا نقش مهمی داشته است. حیاط، فضایی سبز و خرم بود، به خصوص در مناطق گرم و کویری، هوایی خنک و مطبوع را برای ساکنان اتاق‌ها به ارمغان می‌آورد. (الهی زاده و سیروسی، ۱۳۹۳: ۴۱) وجود باغ و بوستان در شهر از نعمت‌های الهی است، چنانچه که در قرآن نیز گفته شده است: «قوم سبا در منطقه‌ای زندگی می‌کردند که باغ‌هایی از راست و چپ داشتند.» (سبا/۱۵) قرآن در آیه ۹۹ سوره انعام نیز می‌فرماید: «و او کسی است که از آسمان، آبی نازل کرد، پس به وسیله آن، هرگونه گیاه برآوردیم و از آن سبزه‌ها خارج ساختیم، از آن سبزه‌ها دانه‌هایی بر هم نشسته و چیده شده بیرون آوردیم و از شکوفه خرما خوشه‌هایی نزدیک به هم پدید آوردیم و نیز باغ‌هایی از انواع انگورها و زیتون و انار پرورش دادیم که برخی شبیه به هم و برخی غیر متشابهند، به میوه آن، آنگاه که بارد دهد و آنگاه که میوه می‌رسد، بنگرید: همانا در آن نشانه‌هایی برای گروه با ایمان است.» (قرائتی، ۱۳۹۳: ۱۰۱)

شایسته است مسلمانان نسبت به کاشتن و حفظ درخت کوتاهی نکنند. زیرا درختان در سالمسازی و پاکیزگی هوا تاثیر ویژه دارند. اهتمام اسلام به درخت کاری و افشاندن دانه یا کاشتن شاخه‌ای ثمربخش کاملاً در متون دینی مشاهده می‌شود. به گونه‌ای که گاهی کاشتن درخت در ردیف بهترین و مقدس‌ترین کارهای خیر قرار می‌گیرد. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۷۱۵)

رسول خدا (ص) فرمودند: باده را دشنام ندهید، چرا که آنها بشارت دهنده و بیم دهنده و بارور کننده‌اند، پس خیرشان را از خدا بخواهید و از شرشان به او پناه برید. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۷۲۵) امیرمؤمنان (ع) فرمود: آب آسمان و باران بنوشید، چرا که مایه پاکیزگی بدن است و از بیماری‌ها جلوگیری می‌کند و خدا فرمود: از آسمان بر شما آبی فرو می‌فرستد تا با آن شما را پاکیزه و پلیدی شیطان را از شما دور کند. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۷۲۷)

در خانه‌های سنتی ایران، با استفاده از قوای طبیعت چون انرژی خورشیدی و باد، استفاده از انرژی فسیلی به حداقل میزان ممکن می‌رسیده است. بادگیرها شاید باشکوه‌ترین سیستم خنک کننده غیرفعال بود که شامل یک برج با دودکشی بلند می‌شد و در آن جریان هوا به طرف پایین بادخور، به درون یک ایوان باز یا دیگر اتاق‌ها جریان می‌یافت. هوا در برخورد با سطح بادگیر، سردتر و سنگین‌تر می‌شد و به طرف پایین جریان می‌یافت. این فرایند تا زمانی که برج گرم‌تر بوده و یا هوای داخل برج گرمای بیشتری داشت، عمل می‌کرد. گاهی ممکن بود هوا روی مجاری یا حوضچه‌های آب هدایت می‌شد که این امر نیز باعث خنک شدن هوا می‌شد. (الهی زاده و سیروسی، ۱۳۹۳: ۴۱)

عرض راه به تناسب اوضاع زمان و مکان و نیازهای آن متفاوت است. در روایتی آمده است که در عصر رسول خدا محدود عرض راه هفت ذراع (سه متر و نیم) بود. ولی به تناسب وسایل نقلیه صنعتی کنونی در زندگی بشر باید راه‌ها را توسعه داد و این مطلب در فقه آمده است. در روایاتی از امام باقر آمده است که هنگامی که امام قائم قیام کند، راه‌ها و خیابان‌های اصلی را گسترش می‌دهد و مسجدهای سرراه‌ها و هر مانع دیگر از جمله شاخه درخت و سایه بان درها و فاضلاب کنار خیابان‌ها و کوچه‌ها و ناودان خانه‌ها را ویران می‌کند. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۷۳۳) این مسئله لزوم پرداختن به طراحی معابر به طوری که از عرض کافی برخوردار باشد و بتواند پاسخگوی نیازهای فضایی سواره و پیاده باشد و حریم هر یک مشخص باشد و از ایجاد مزاحمت برای عابران و ساکنان فضای مسکونی پرهیز شود و از روشنایی کافی در شب برخوردار باشد و در صورت امکان به وسیله ساباط، سایه بان و درختان سایه دار برای عابران ایجاد سایه کند.

بهره‌گیری از نور خورشید در سلامتی ساکنان خانه موثر است. بسیاری از ساختمان‌های شیک امروزی - اگر برق نباشد، تاریکخانه‌ای بیش نیست. قرآن در ماجرای اصحاب کهف می‌فرماید: «اگر آنجا بودی خورشید را می‌دید که به هنگام طلوع به سمت راست غارشان متمایل می‌گردد و به هنگام غروب به سمت چپ و آن‌ها در محل وسیعی از آن قرار داشتند.» (کهف، ۱۷). ظاهراً غار نه رو به شرق بوده که تنها صبح آفتاب داشته باشد و نه رو به غرب که تنها غروب آفتاب داشته باشد بلکه به گونه‌ای بوده که صبح و غروب نور خورشید را داشته است (قرائتی، ۱۳۹۳: ۵۵). در طراحی فضاهای داخلی خانه باید به بهره‌گیری از نور طبیعی بسیار توجه کرد که هم در سلامت ساکنین تاثیر دارد و هم در کاهش مصرف انرژی نقش دارد.

یکی از نعمت‌های الهی، انرژی و مواد سوختی، مانند: برق، گاز، نفت، بنزین و ... است که وظیفه دینی و انسانی اقتضا می‌کند در مصرف آنها اعتدال رعایت و از اسراف به طور جدی و دقیق پرهیز شود که اسراف در همه امور به ویژه در مسائل مالی از گناهان بزرگ به شمار می‌آید و مانع استجاب دعا و عامل از دست دادن نعمت است. رسول خدا (ص) فرمود: هر کس

قدرت خداوند از مواردی است که در سبک زندگی اسلامی محقق می‌شود و بر ظرف زندگی آن تاثیر می‌گذارد. تعامل با حیوانات، نگهداری و غذا دادن به آنها، استفاده از آب و هوا و خاک حاصلخیز، استفاده از آب باران و انرژی باد برای تهویه طبیعی، سرمایش و تولید برق، استفاده از درخت، گیاه و فضای سبز و توجه به راه‌ها و معابر و صرفه جویی در استفاده از مواد سوختنی و استفاده از انرژی‌های تجدید پذیر و طبیعی از مواردی است که در سبک زندگی اسلامی به آن توجه شده است و ظرف زندگی باید متناسب با آن طراحی شود.

در این بخش ضمن جمع‌بندی یافته‌های تحقیق، اصول طراحی مجموعه مسکونی مبتنی، بر حکمت اسلامی و مناسب سبک زندگی مسلمانانه مطرح می‌شود. پرسش تحقیق این بود که «در طراحی مجموعه مسکونی چه اصولی را رعایت کنیم که زمینه‌ساز سبک زندگی اسلامی شود؟». پاسخ خلاصه بر اساس یافته‌های تحقیق آن است که: «اگر «فرایند» طراحی و ساخت مجموعه مسکونی بر اساس آموزه‌های «حکمت اسلامی» باشد، «فرآورده» و خروجی^۴ کار نیز به همان میزان «معماری اسلامی» و پیامد^۵ آن به همان نسبت زمینه‌ساز «سبک زندگی مسلمانانه» خواهد بود». مسکن و مجموعه مسکونی به عنوان ظرف زندگی باید بستری برای تحقق سبک زندگی اسلامی (حیات طیبه) فراهم کند. دستاورد این مقاله، کشف برخی از این اصول در فرایند طراحی و ساخت «مجموعه مسکونی» است.

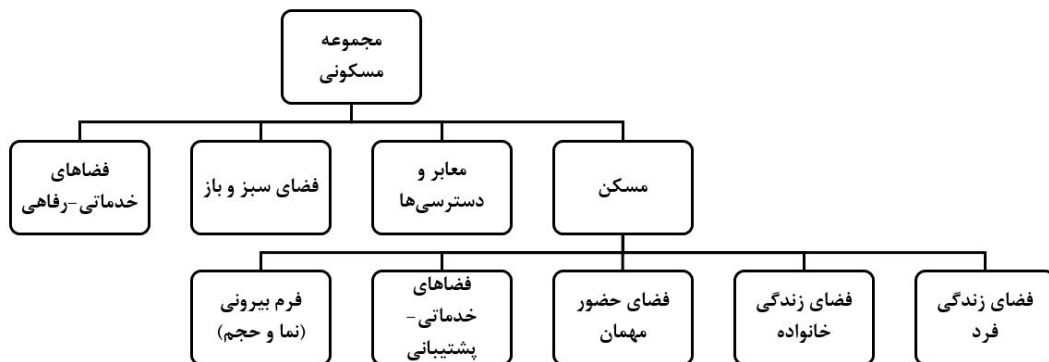
اکنون بر اساس مبانی پیشگفته، اصول و احکام طراحی معماری مجموعه مسکونی با اجتهاد معمارانه استنباط و استخراج می‌گردد تا چارچوبی برای طراحی مجموعه مسکونی باشد. برای صورتبندی مطالب به زبان طراحی و معماری، مجموعه مسکونی شامل چهار حوزه «مسکن، معابر، فضای سبز و باز و فضای خدماتی» و مسکن نیز خود شامل چهار زیر مجموعه «فضای فردی، خانوادگی و مهمان، خدماتی، نما و حجم یا همان پوسته بیرونی» دسته‌بندی می‌گردد (نمودار زیر) که در ادامه، احکام طراحی هر یک در قالب دو دسته «اصول سلبی و ایجابی» بیان می‌گردد. امید است عمل به نتایج تحقیق در طراحی، زمینه‌ساز شکل‌گیری مصادیقی از «مساکن طیبه» در آموزه‌های قرآنی باشد که خود، یکی از زمینه‌های «حیات طیبه» است.

تذییر و اسراف کند خدا او را از روزی محروم کند. (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۷۴۵) در مسکن نیز می‌توان با استفاده از انرژی‌های طبیعی میزان استفاده از انرژی‌های تجدید پذیر را کاهش داد و با طراحی معماری متناسب با اقلیم از پتانسیل‌های اقلیم برای گرمایش و سرمایش و نیازهای ساکنان استفاده کرد.

در نتیجه در طراحی خانه باید ارتباط انسان با حیوانات و پرندگان تا حد امکان در نظر گرفته شود مثلاً می‌توان در تراس محلی برای غذا دادن به پرندگان در نظر گرفت. ایجاد حیاط و ایوان در خانه و وجود آب و گیاه در طراحی‌ها ارتباط انسان با طبیعت را مقدور می‌سازد. بهره از جریان هوا و باد برای تهویه طبیعی خانه‌ها نیز باید در طراحی در نظر گرفته شود. استفاده از انرژی باد و نور خورشید برای تولید برق امکان استفاده از انرژی‌های طبیعی به جای انرژی‌های تجدید پذیر از آلوده شدن محیط زیست جلوگیری می‌کند. استفاده از مصالح بوم آورد و بادوام و متناسب با اقلیم منطقه که قابل تعمیر و قابل بازیافت و برگشت پذیر به طبیعت باشند و از استفاده از مصالح مضر برای طبیعت استفاده نشود.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در یک جمع‌بندی تا اینجا می‌توان گفت که: دستورات اسلام در رابطه انسان با خود که از منظر آیت الله جوادی آملی در کتاب مفاتیح الحیات شامل: تفکر و تدبیر، یادگیری و دانش اندوزی، کار و تلاش، حفظ تن و حرمت اضرار به نفس، نظافت و بهداشت، خوردن و آشامیدن، لباس و پوشش، زینت و آراستگی، خواب و بیداری و تفریحات سالم و ورزش می‌باشد در طراحی ظرف زندگی انسان تاثیر زیادی دارد. رابطه انسان با خدا و در نظر گرفتن فضایی آرام برای عبادت، تفکر، خلوت و محاسبه نفس از مواردی است که باید در طراحی مسکن به آن توجه کرد. رابطه انسان با دیگران در فضا و محدوده مجموعه مسکونی که شامل رابطه انسان با اعضای خانواده، مهمانان، همسایگان و عابران می‌باشد بر اساس آموزه‌های اسلامی تبیین شده‌اند و اصول موثر بر طراحی مجموعه مسکونی در چهار عنصر تشکیل دهنده مجموعه که شامل: مسکن، معبر، فضای سبز و باز و فضای خدماتی می‌باشد بررسی شده است. ارتباط با طبیعت به عنوان سرچشمه‌های نعمت و رحمت الهی و نشانه‌های علم، حکمت و

نمودار شماره ۵: ساختار کلی عناصر کالبدی یک مجتمع مسکونی، که همگی باید بر اساس آموزه‌های «حکمت اسلامی» طراحی شوند

جدول شماره ۲: اصول سلبی و ایجابی در طراحی عناصر مجموعه مسکونی

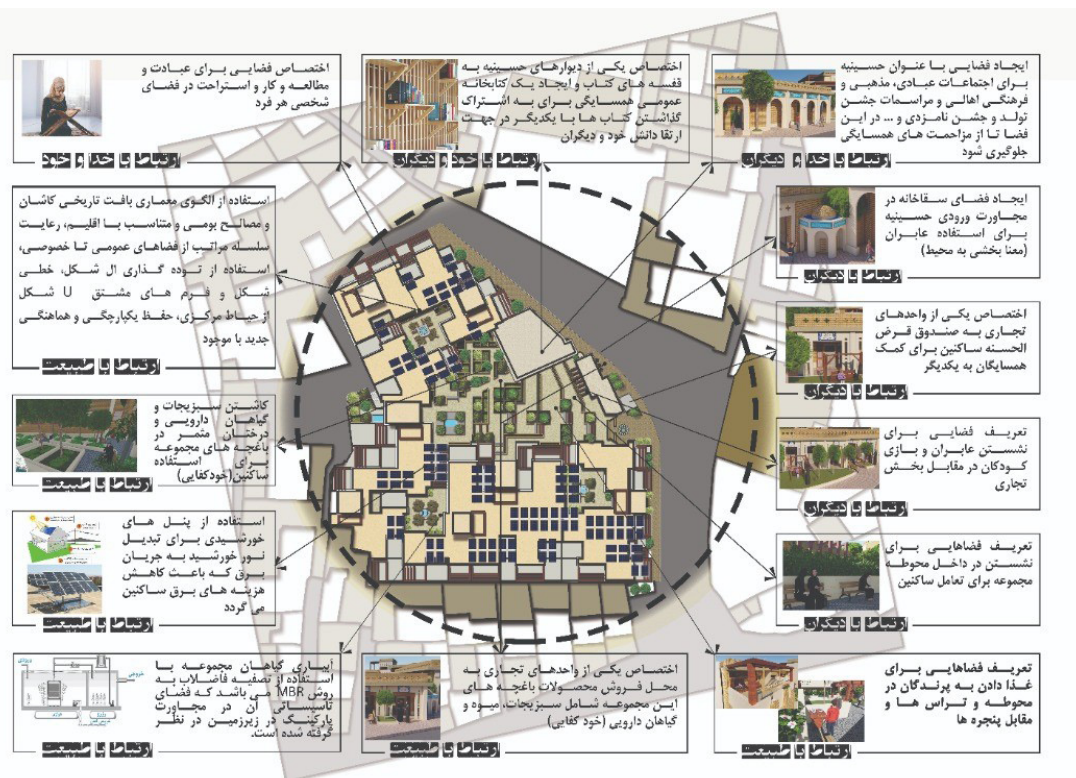
اصول سلبی (آنچه نباید انجام داد)	اصول ایجابی (آنچه باید انجام داد)	عناصر ۴ گانه مجموعه مسکونی	
<p>- کنترل ورود سر و صدا به فضای کار و مطالعه و خواب</p>	<p>- تامین فضایی برای خلوت، مراقبه، تفکر و عبادت افراد - تعریف فضایی آرام برای مطالعه و بهره گیری از نور طبیعی - تعریف فضایی آرام برای اتاق کار و بهره گیری از نور طبیعی - فضای خواب با طراحی هندسی ایستا و رنگ‌های آرامش بخش و جانمایی در نقاط آرام خانه و کنترل ورود و خروج سر و صدا از آن و امکان استفاده از نور طبیعی در آن - تعریف فضایی برای عبادت و نماز در خانه و جانمایی آن در نقاط آرام با طراحی داخلی ساده - فضایی برای خلوت، تفکر و مراقبه و عبادت برای هر فرد که می‌تواند در اتاق شخصی هر فرد یا در ترکیب با فضای مطالعه و کتابخانه طراحی شود</p>	<p>۱- فضای فردی</p>	
<p>- ساختن بالکن منازل به سمت کوچه و خیابان و عدم اشراف بصری عابران به فضای داخل خانه و ایجاد حریم برای پنجره‌ها و تراس‌ها</p>	<p>- تعریف فضایی برای غذا خوردن جمعی و تامین نور طبیعی و تهویه مناسب برای فضای آشپزخانه و غذا خوری و حفظ حریم آن - حفظ حریم خانواده در ورودی خانه - حفظ حریم خصوصی اتاق والدین (با فاصله از فرزندان) - تعریف اتاق خواب مجزا برای دختران و پسران - تعریف نشیمن خصوصی برای گردهمایی اعضای خانواده - تعریف فضایی برای پذیرایی از مهمان در بخش عمومی خانه و وسعت مناسب آن - تعریف اتاق مهمان و فضایی برای سکونت مهمان در بخش عمومی خانه با فضاهای خدماتی مورد نیاز - نزدیکی پذیرایی به آشپزخانه و عدم ارتباط بصری با آشپزخانه - تفکیک عرصه عمومی و خصوصی خانه</p>	<p>۲- فضای خانوادگی و مهمان</p>	<p>الف- مسکن</p>
<p>- رو به قبله یا پشت به قبله نبودن فضای سرویس و قرار نگرفتن در جهت باد غالب</p>	<p>- جانمایی فضاهای سرویس در پنهان‌ترین نقاط خانه - در نظر گرفتن فضایی برای ورزش و تفریح در صورت امکان - نگهداری حیوانات اهلی در خانه، کبوتر، گوسفند، بز و گاو - ایجاد فضایی در بالکن‌ها یا جلوی پنجره‌ها برای غذا دادن به پرندگان - تعریف فضای نیمه باز (ایوان، تراس) و حیاط - استفاده از آب و گیاه در خانه (در معماری داخلی و محوطه) - بهره از جریان هوا و باد برای تهویه طبیعی خانه - تهیه و استفاده از سیستم‌های گرمایش و سرمایش متناسب با اقلیم منطقه، با اولویت انرژی‌های پاک و هماهنگ با طبیعت - جلوگیری از اتلاف انرژی در هنگام سرما و گرما</p>	<p>۳- فضای خدماتی</p>	
<p>- پرهیز از تکلف، تجمل و خودنمایی بیش از حد در طراحی نما و تزئینات منزل - عدم اشراف بصری و صوتی به خانه‌های همسایگان - عدم ایجاد مزاحمت برای همسایگان با بوی آشپزخانه و بوی فاضلاب و سرویس بهداشتی - پرهیز از ایجاد تفاوت و برتری ظاهری نسبت به یکدیگر در نمای ساختمان - عدم استفاده از مصالح مضر برای طبیعت - ایمنی و امنیت با مقاوم سازی در مقابل حوادث طبیعی و غیر طبیعی و جلوگیری از ورود سارق و جلوگیری از امکان وقوع جرم و ایجاد فضای نگهدارنده</p>	<p>- زیبایی و آراستگی معتدل بنا در نما و در معماری داخلی - ایجاد فضایی رابط برای تعامل همسایگان - طراحی خانه‌ها با در نظر گرفتن حقوق عمومی برای استفاده از نور طبیعی و باد مطلوب - استفاده از مصالح بوم آورد و با دوام و متناسب با اقلیم منطقه که قابل تعمیر و قابل بازیافت و برگشت پذیر به طبیعت باشند - طراحی همساز با اقلیم - استفاده از انرژی‌های طبیعی مثل نور خورشید و باد برای تولید برق - رعایت نظم و وحدت، ملحوظ داشتن امر وحدت در کثرت، تنوع فضایی و کالبدی و در عین حال تعادل، توازن و تناسب، توجه به زیبایی بصری، تواضع، پرهیز از بیهودگی، بوم‌گاری، خوانی و هویت‌مندی، در طراحی و برنامه ریزی ریخت مکان شهری باید رعایت گردد (صارمی و بهراء، ۱۴۰۰)</p>	<p>۴- فرم بیرون (نما و حجم مسکن)</p>	
<p>- پرهیز از ایجاد فضاهایی بدون دید و پرت - عدم ایجاد مزاحمت برای عابران با بوی آشپزخانه و سرویس بهداشتی و سر و صدای داخل خانه - جاری نشدن ناودان و فاضلاب منازل به کوچه و خیابان</p>	<p>- تفکیک معابر سواره و پیاده و مناسب سازی معابر و گذرها برای معلولین جسمی و حرکتی - ایجاد فضایی برای نشستن و استراحت و تعامل در معابر - ایجاد سایه در مسیرهای تردد - ایجاد فضای آبخوری در معابر برای عابران - استفاده از درختان سایه دار در فضاهای تردد - روشن بودن معابر در شب - عرض مناسب معابر برای سواره و پیاده، دوچرخه و معلولان</p>	<p>ب- معابر و دسترس‌های مجموعه مسکونی</p>	

عناصر ۴ گانه مجموعه مسکونی	اصول ایجابی (آنچه باید انجام داد)	اصول سلبی (آنچه نباید انجام داد)
ج- فضای سبز و باز	<ul style="list-style-type: none"> - دید مناسب به تمام نقاط و حفظ امنیت مجتمع - حفظ حریم بصری از فضای سبز به داخل خانه ها - حضور گیاه و درخت و آب روان با نگاه نمادین و آیه بین - تعریف فضایی برای ورزش و تفریح و استراحت و تعامل و تجمع برای ساکنین با وسعت مناسب - ایجاد فضای مناسب جهت دیدارهای خارج از فضای مسکونی - تعریف فضایی برای تجمع و تعامل همسایگان - تامین فضایی برای نشستن و استراحت (هم گفتگوی جمعی-هم خلوت فردی) - تامین فضای آبخوری با نگاه نمادین (واقعه کربلا) - رعایت حقوق همسایه در استفاده از فضای سبز - ایجاد فضایی برای نگهداری از حیوانات و غذا دادن به پرندگان - ایجاد فضاهایی مناسب برای کاشت گل و میوه و سبزی برای استفاده ساکنین - استفاده از درختان مثمر و میوه به جای درختان تزئینی و غیر مثمر مطابق با اقلیم منطقه - استفاده از گیاهان دارویی - ایجاد سایه در محل های تجمع و تعامل با درختان سایه دار - استفاده از نور خورشید برای تامین نور طبیعی و آب گرم مصرفی و گرمایش خانه ها - استفاده از چراغ های روشنایی دارای صفحه خورشیدی - امکان جمع کردن و استفاده از آب باران - استفاده از انرژی باد برای تولید برق 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از ورود سارق و جلوگیری از امکان وقوع جرم - آسیب نزدن به سفره های آب زیر زمینی در فرایند ساخت خانه و عدم اسراف آب - آلوده نکردن طبیعت - جلوگیری از قطع درختان در فرایند ساخت و ساز
د- فضای خدماتی، رفاهی، جمعی (خدمات مادی و معنوی ساکنان)	<ul style="list-style-type: none"> - تعریف فضایی برای عبادت جمعی و مراسمات مذهبی، حتی شادی و سوگواری جمعی همسایگان با هم - تعریف فضایی برای علم آموزی - ایجاد فضایی برای تامین مواد غذایی و ما یحتاج «روزانه و هفتگی» خانواده - تعریف فضایی برای تجمع و تفریح و تعامل و ورزشهای دسته جمعی - تعریف فضای پارک ماشین برای مهمانان - تعریف فضایی برای گرد همایی و تعامل همسایگان - ایجاد فضایی برای آبخوری و سرویس بهداشتی عمومی - رعایت حقوق همسایه در استفاده از بخش خدمات عمومی - تلفیق فضای خدماتی با فضای سبز و معابر برای پویایی فضایی - الگوی معنایی دارای سه ویژگی اصلی: «استعلایی بودن، مکمل بودن و سلسله مراتبی بودن» که یادآور «تذکر، توجه (توحید)» بعنوان جوهر کیفیت معنای مکان و تکمیل کننده کیفیت معنا در ادراک مخاطبان باشد (بمانیان و همکاران، ۱۴۰۰) - قرارگیری مکان هایی که رویدادهای پیونددهنده اهالی مجموعه مسکونی را فراهم و تسهیل کنند. (خبیبری و همکاران، ۱۳۹۹) محوریت مسجد بعنوان عامل مهم پیوند مذهبی و تعاون در کار خیر 	<ul style="list-style-type: none"> - عدم تداخل محل های پارک خودرو

در ادامه یک نمونه مجموعه مسکونی در کاشان ارائه می شود که تمرینی است برای تجربه طراحی بر مبنای همین اصول و بعنوان پایان نامه کارشناسی ارشد از آن دفاع شده است. در این پروژه، تلاش شده که طراحی هر یک از عناصر ۴ گانه مجموعه مسکونی، با بهره گیری از آموزه های حکمت اسلامی باشد: از آنجاکه در شرایط کنونی کشور نیاز مردم به مسکن، بعنوان یک مسئله اصلی است و سیاست «نهضت ملی تولید مسکن» از سوی مدیران مطرح شده است، دستاورد این تحقیق می تواند اصول راهنما در طراحی مجموعه مسکونی در خدمت طراحان قرار گرفته و مبنایی برای آموزش معماری و تربیت معماران بخصوص

در درس طراحی مسکن و مجتمع مسکونی- با رویکرد اسلامی، مفید بوده و در فضای حرفه ای معماری و شهرسازی می تواند در تدوین «راهنما و ضوابط» شهرداری کاربرد داشته باشد تا در نهایت زمینه ساز شکلگیری الگوی اسلامی- ایرانی معماری گردد. همچنین نتایج تحقیق می تواند در هر یک از بخشهای منظومه عوامل شکلگیری معماری و شهرسازی- که آنرا «سپهر معماری» می نامیم- کاربرد داشته باشد، بقرار زیر:

۱- در آموزش معماری- و بطور خاص در درس طراحی مسکن و مجتمع مسکونی- با رویکرد اسلامی (و نه تاریخی)، می تواند مبنای تدریس و طراحی قرار گیرد.

تصویر شماره ۱: طراحی مجتمع مسکونی در کاشان بر مبنای اصول بدست آمده از تحقیق

۳. تعریف اثربخشی (Effectiveness) همسو بودن فعالیت ها (در یک مجتمع مسکونی) با هدف های تعیین شده (حیات طیبه ساکنان) است.
۴. در برنامه ریزی راهبردی عنوان «output» استفاده می شود
۵. در برنامه ریزی راهبردی عنوان «outcome» استفاده می شود

فهرست منابع و مراجع

۱. قرآن کریم.
۲. اخوت، هانیه (۱۳۹۱)، «بازشناسی مؤلفه های هویتی در مسکن سنتی بر اساس آیات قرآن و روایات ائمه معصومین»، دو فصلنامه تخصصی پژوهش های میان رشته ای قرآن کریم، سال سوم، شماره دوم، پاییز و زمستان، ۶۷-۸۶.
۳. ارژمند، محمود و سمیه خانی (۱۳۹۱)، «نقش خلوت در معماری خانه ایرانی»، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره هفتم، بهار.
۴. اعرافی، علیرضا؛ محمد بهشتی؛ علی نقی فقیهی و مهدی ابوجعفری (۱۳۸۶)، اهداف تربیت از دیدگاه اسلام. تهران: سمت.
۵. الهی زاده، محمدحسن و راضیه سیروسی (۱۳۹۳)، «الگوسازی مسکن بر پایه سبک زندگی اسلامی»، فصلنامه سبک زندگی دینی، سال اول، شماره اول، ۳۵-۷۰.
۶. بمانیان، محمدرضا؛ محسن رفیعیان و مجتبی رفیعیان (۱۴۰۰)، «الگوی روابط معنای مکان های عمومی با کیفیت» از منظر اندیشه اسلامی - ایرانی»، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، شماره ۴۴، دوره ۱۱، تابستان ۱۴۰۰.
۷. جبل عاملی، مهسا؛ عبدالحمد نقره کار و مهدی حمزه نژاد (۱۳۹۱)، «اصول مفهومی طراحی خانه بر اساس حکمت اسلامی»، دومین همایش ملی شهر اسلامی.

- ۲- در پژوهش های معماری می تواند «ساختاری پایه» برای تکمیل تحقیقات میان رشته ای در اینباره قرار گیرد.
 - ۳- در رسانه های معماری، میتوان این اندیشه را در دو جا: هم در مجلات تخصصی برای معماران ترویج کرد، تا در معرض نقد و نظر قرار گیرد و گفتمان سازی شود، هم در رسانه های عمومی برای جامعه، تا هر دو سوی نظام «عرضه-تقاضا» در فضای کسب و کار معماری، مطالبه گر «مسکن اسلامی» بشوند.
 - ۴- در سیاستگذاری، قانونگذاری و مدیریت های مراکز متولی مسکن (شهرداری، بنیاد مسکن و...) می تواند - پس از تکمیل - منبای نظری در تصمیم سازی و تصمیم گیری قرار گیرد و در تدوین «راهنما و ضوابط» طراحی کاربرد داشته باشد.
 - ۵- و بالاخره در عمل و در فضای حرفه ای معماری و شهرسازی می تواند بعنوان اصول طراحی معماری مد نظر طراحان قرار گیرد و البته با نظر معمارانه آنها، اصلاح و تکمیل شود.
- مجموع تأثیرات فوق می تواند زمینه ساز شکل گیری «مکتب اسلامی- ایرانی» در طراحی و ساخت «مسکن» باشد که یکی از مقدمات زمینه ساز «الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت» و «تمدن سازی نوین ایرانی- اسلامی» اسلامی در گام دوم انقلاب است، بتوفیق الله.

پی نوشت ها

۱. دیدار شهردار و اعضای شورای اسلامی شهر تهران با رهبر انقلاب در تاریخ ۲۳ دیماه ۱۳۹۲
۲. این دسته بندی مورد اجماع نسبی معماران و شهرسازان است و بر پایه تجربه چندین دوره تدریس «مجموعه های مسکونی» نگارنده (از سال ۱۳۸۳ تاکنون) ارائه شده است.

۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۵)، **مفاتیح الحیاه**، انتشارات اسراء، چاپ دویم و سوم.
۹. جهان‌بخش، حیدر و علی دل‌زنده (۱۳۹۶)، **بازشناسی شاخص‌های فطری شهر اسلامی**؛ بر پایه رویکردهای نظری استاد شهید مرتضی مطهری، انتشارات جهاد دانشگاهی، قزوین.
۱۰. حرانی، ابن شعبه (۱۳۷۶ ه.ش. و قرن ۴ هجری)، **تحف العقول عن ال رسول**، ترجمه: محمدرضا صدیق حسن زاده، انتشارات مؤسسه نشر اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۱. حمزه‌نژاد، مهدی و زهرا صدریان (۱۳۹۳)، «اصول طراحی خانه از منظر اسلامی و الگوهای کاربردی معاصر»، **فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش‌های معماری اسلامی**، پاییز، شماره چهارم.
۱۲. حمزه‌نژاد، مهدی و سیدمازیا افتخاریان (۱۳۹۴)، «شاخص‌های سبک زندگی اسلامی در طراحی مسکن»، **همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران**، یزد، بهمن ماه.
۱۳. خامنه‌ای، سیدعلی (رهبر حکیم انقلاب)، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای به آدرس:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=24963>
۱۴. خبیری، سمانه؛ محمدرضا پورجعفر؛ محمدسعید ایزدی (۱۳۹۹)، «تبیین ماهیت دلبستگی به محله ایرانی-اسلامی: مطالعه کیفی محله اختیاریه»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی**، شماره ۴۲، دوره ۱۱، زمستان ۱۳۹۹.
۱۵. سجادی، ابراهیم (۱۳۸۸)، «قرآن و بازتاب تربیتی روابط چهارگانه انسان»، **فصلنامه پژوهش‌های قرآنی**، شماره ۵۹ و ۶۰-ص ۹۰-۱۳۹.
۱۶. صارمی، حمیدرضا و بهاره بهراء (۱۴۰۰)، «مؤلفه‌های کیفیت مکان در شهر ایرانی اسلامی»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی**، شماره ۴۳، دوره ۱۱، بهار ۱۴۰۰.
۱۷. فقیهی، علی نقی (۱۳۹۴)، **روابط مطلوب آدمی در آموزه‌های تربیتی معصومان (ع)**، اندیشه‌های نوین تربیت، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه الزهراء، دوره ۱۱، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۳، محسن (۱۳۹۳)، **سیمای مسکن و شهر اسلامی**. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۱۹. محمودی مهماندوست، مرتضی (۱۳۹۲)، «معنا در مسکن؛ بازخوانی روایت مسکن دیروز برای زندگی امروز»، **دو فصلنامه‌ی اندیشه معماری**، سال اول، شماره دوم، ۹۸-۱۱۲.
۲۰. مسائلی، صدیقه (۱۳۸۸)، «نقشه‌ی پنهان به مثابه دست آورد باورهای دینی در مسکن سنتی کویری ایران»، **هنرهای زیبا، معماری-شهرسازی**، شماره ۳۷، ۲۷-۳۸.
۲۱. مطهری، مرتضی (۱۳۸۷)، **فطرت**، قم، انتشارات صدرا.
۲۲. مطهری، مرتضی، ۱۳۹۱، **مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی**، انسان و ایمان، قم، انتشارات صدرا.
۲۳. معتمدی، عبدالله (۱۳۹۲)، «سبک زندگی مطلوب بر اساس دیدگاه ارتباطی (ارتباط انسان با خود، خداوند، دیگران و طبیعت)»، **فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی**، ویژه‌نامه سبک زندگی، سال چهارم، شماره ۱۳، بهار.
۲۴. موسوی گیلانی، سیدرضی (۱۳۹۲)، «جیستی و چرایی -سبک زندگی- و نسبت آن با دین و مهدویت»، **فصلنامه علمی-پژوهشی مشرق موعود**، سال هفتم، شماره ۲۵، ص ۱۲۳-۱۳۸.
۲۵. مهدی‌زاده، میثم؛ فرشاد دشتی؛ سکنیه علی شیرینی (۱۳۹۵)، «هم پیوستاری خانه و شهر؛ خانه ایرانی جزئی از نظام همسایگی و محله با تاکید بر ارزش‌های شهر اسلامی»، **فصلنامه مدیریت شهری**، شماره ۴۳، ص ۳۴۳ تا ۳۶۶.

۲۶. ناری قمی، مسعود (۱۳۹۶)، «نظریه معماری اسلامی یا نظریه اسلامی معماری؛ نقدی بر اصالت اسلامی رویکردهای نظری و عملی در دوران معاصر»، **مجله فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی**، سال سوم، شماره دوم، پاییز و زمستان.
۲۷. نجفی، حسن (۱۳۹۳)، **تحلیل محتوای مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در کتاب‌های درسی عمومی پیش‌دانشگاهی**، به منظور ارائه پیشنهادها کاربردی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد تهران.
۲۸. نظری، نصرالله و سیدحسین شرف‌الدین (۱۳۹۵)، «کارکردهای مهمانی در سبک زندگی اسلامی»، **پژوهشنامه سبک زندگی**، پاییز و زمستان، شماره ۳.
۲۹. نقره‌کار، عبدالحمید؛ مهدی حمزه‌نژاد و صدیقه معین‌مهر (۱۳۹۳)، «راهردهای تقویت تعاملات انسانی در طراحی محیط زندگی از منظر اسلامی»، **فصلنامه علمی-پژوهشی**، شماره سوم، تابستان.
۳۰. نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۸۷)، **درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی**، تهران: شرکت طرح و نشر پیام سیما، وزارت مسکن و شهرسازی، دفتر معماری و طراحی شهری.
۳۱. نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۱)، **تاملی در شناخت مبانی مسکن اسلامی ایرانی**، کتاب ماه هنر، شماره ۱۷۰، آبان، ص ۳۸-۵۴.
۳۲. نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۶)، «مسکن اسلامی (مبانی نظری تا جلوه‌های عینی از گذشته تا حال)»، **دو فصلنامه اندیشه معماری**، سال اول، شماره ۲.

In Search of Principles of Designing a Residential Complex Based on “Islamic Wisdom”

Based on the views of Allama Ayatollah Javadi Amoli in the book Mafatih Al-Hayat

Salman Noghrekar *(Corresponding Author)

Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Rajaei Teacher Training University.

* E-Mail: s.noghrekar@gmail.com

Reihane Rahimi

Master of Architecture, Faculty of Architecture and Art, Kashan University.

Abstract:

Without a proper definition of the right way of “living”, we can not talk about the good form of “housing” and the desired quality of “living space”. The research hypothesis is that “living container” and “lifestyle” have a reciprocal effect. Man’s life includes his fourfold relationship with “God, self, others and nature”, which, if based on Islamic teachings, can be said to have been achieved by the Muslim way of life. And “architecture” has the attribute of “Islamic” to the extent that it facilitates it. The aim of this research is to achieve principles for such “architecture” on the scale of “residential complex”. The research question is “What principles should we follow in designing a residential complex that lays the groundwork for an Islamic lifestyle?” To find the answer On the one hand, during conceptual modeling, nine key components of a residential complex were explained. Then, during library studies and content analysis methods, different approaches to “Islamic housing” were categorized and analyzed in two ways: “quantitative and qualitative”. From the third path, the characteristics of the Islamic way of life were obtained from the point of view of Allameh Javadi Ameli - as an Islamologist based on research; accordingly, the residential complex includes four main areas: “housing, roads, service space and green and open space”. The result of the research is the achievement of “design rules” of each of these nine elements that make up the residential complex, which is expressed in the form of “negative and positive principles”. In the current situation of the country, where due to the people’s need for housing, the policy of the “National Housing Production Movement” has been proposed by managers, the achievement of this research can be the guiding principles in designing a residential complex for designers. It should also be a basis for teaching architecture and training architects, especially in the course “Residential Complex Design” (Design 5).

Keywords: Islamic housing, Islamic life style, the four human relationships, Residential complex, Javadi Amoli, The keys of life, Architecture training.